

ARKEOLOGISKA INSTITUTIONEN
STOCKHOLMS UNIVERSITET

NUMISMATISKA FORSKNINGSGRUPPEN

Verksamhetsberättelse

1993 - 1994

Erik Magnussons myntning i Lund 1357-1359

Ulrika Bornestaf och Kenneth Jonsson

Inom den mycket omfattande gruppen av s.k. borgarkrigsmynt, som utgavs i Danmark och Skåne 1241-1377, förde Hauberg (Hbg) en särpräglad typ (Hbg 1/MB 678) till Valdemar Atterdags myntning i Lund (fig. 3.1). Typen har senare mer utförligt behandlats av Galster (1972) och senare av Jensen (1984) i samband med ett danskt fynd och då daterats till perioden 1354-1359 (jfr även Grinder-Hansen 1994, 194). Den har även behandlats i samband med en analys av skatt- och lösfynden av borgarkrigsmynt präglade i Lund och Halland (Bornestaf 1993). Den hör följaktligen till den svenska perioden efter att Magnus Eriksson 1332 köpt Skåne. Avsikten här är att närmare undersöka typen ifråga och se hur den passar in i myntningen i Lund.

Myntträten i Lund var delad mellan kungen och ärkebiskopen. Det finns inga skriftliga dokument som medger att man kan fastställa när myntträten delades, men med ledning av myntens motiv har det skett under Erik Lam 1137-1146 (Posselt 1985, 212-213). Att ärkebiskopen hade en andel på 1/4 i myntningen framgår av ett dokument från 1213 (*KDM* nr 27). Mynttyperna visar ofta kungens bild på åtsidan och ärkebiskopens på frånsidan. Motiven har också ofta en påtaglig kyrklig anknytning. Såväl antalet Lundatyper som skriftliga dokument, där termen "nya skånska penningar" eller "gängse (usualis) skåniskt mynt" används flitigt (*DS* 5819 [1357], 5986 [1358], 6452 [1361] etc.), tyder på att myntindragningar i beskattningssyfte skedde årligen. Det betydde att varje typ endast var gångbar under ett år med början vid Mickelsmäss (29 sep.) eller en vecka dessförinnan (under Valdemar Atterdag redan 16 augusti) (Galster 1972, 181-182).

I en av massgravarna vid Korsbetningen efter slaget vid Visby mellan Valdemar Atterdags här och det gotländska folkuppbådet 27 juli 1361 ingick en börs med två Lundatyper som fanns i 1 resp. 125 ex. (Thordeman 1932). Skatten måste ha tillhört en av Valdemars soldater och typen med 125 ex.

Fig. 3. Mynttyper präglade i Lund under Erik Magnusson 1357-1359.

kan därför dateras till perioden sep. 1360 - sep. 1361. Med hjälp av tre andra depåfynd, Rönne (Bornholm), Landskrona (Skåne), samt Eldsberga (Halland) kan den relativa ordningen fastställas för de typer som utgavs åren dessförinnan (tabell 1). Under förutsättning att varje typ var gångbar ett år präglades, enligt denna kronologi, typen MB 678 under 1357/58. Som nämnts tidigare skiljer sig denna typ markant från övriga Lundatyper. När Skåne 1332 knöts till det svenska riket fick det uppenbarligen inga följder för Lundatypernas utseende vare sig motiv- eller stilmässigt. Vilka orsaker kan då ligga bakom att just denna typ, MB 678, fick ett annat utförande? För att finna ett svar på denna fråga är det lämpligt att först redogöra för den politiska historien.

MB	Datering	Tune	Rönne	Landskrona		Elds-berga	Visby	Lunna Sörgård
				A	B			
Magnus E.								
671	?	1	-	-	-	-	-	-
674	?	-	-	-	-	-	-	-
648	?	-	2	-	-	-	-	-
660	?	-	-	-	-	-	-	-
673	?	-	8	-	-	-	-	-
664	?	-	9	1	-	-	-	-
659	?	-	12	2	?	-	-	-
665	1356/57	-	8	13	-	-	-	-
Erik M.								
678	1357/58	8	-	8	10	9	-	-
654	1358/59	-	1	120	129	13	-	-
Magnus E.								
435	1359/60	-	-	-	-	22	1	-
Valdemar								
656	1360/61	-	-	-	-	355	125	1

Tabell 1. Skattfynd med Lundatyper präglade åren före och efter Erik Magnusson. Alla typer som ingår i skatterna är inte redovisade. Källa: Bornestaf 1993, DMS, Golabiewski 1983, Jensen 1979, Thordeman 1932. För Landskronafyndet finns två avvikande arkivaliska listor där Jensen (B) bygger på Haubergs avskrift (1889) av arkivlistan. Senare har en annan, samtida, lista identifierats av Rasmusson. Denna lista, som ger en mer detaljerad och delvis avvikande bild, har använts av Bornestaf (A). Haubergs lista rymmer antingen egna tolkningar eller bygger på ytterligare information som inte finns i ursprungslistan, vilken ger mycket knapphändig information. Tune, Visby och Lunna Sörgård (Närke) är alla belägna utanför Lundamynten naturliga cirkulationsområde.

Efter ärkebiskop Peter Jönsson Galens död 1355 utsågs Jakob Kyrning till hans efterträdare samma år. Likaledes samma år uppstod en konflikt mellan ärkebiskopen och kronan genom att ärkebiskopsgodsen konfiskerades genom hertig Bengt Algotsson, som var Magnus Erikssons närmaste man och rådgivare (Sjöstedt 1954, 206). I Kalmar året därpå, 17 okt. 1356, inledde Magnus Erikssons äldste son Erik ett uppror riktat mot hertig Bengt Algotsson som han nu förklarade fejd mot. Från Kalmar drog Erik med en här till Lund (30 okt.) och intog därefter (27 december eller tidigare) Varbergs slott. Efter att hertig Bengt flytt från Sverige kom Erik och hans far Magnus 14 jan. 1357 överens om att förlikas genom en skiljedom. Domen (28 april) resulterade i att landet delades och på Eriks lott föll Skånelandskapen (utom norra Halland), större delen av Småland, Östergötland samt Finland. Erik, som redan 1344 valts till faderns tronföljare, antog nu kunganamn. Eriks yngre bror Håkan hade 1355 blivit kung i Norge och Eriks besvikelse över att själv endast vara tronföljare men inte kung i Sverige har antagits vara en viktig orsak till hans uppror. De drivande krafterna bakom upproret var emellertid rådsaristokratin.

Erik hade fått hjälp av hertig Albrecht d.ä. av Mecklenburg som bistått med trupper när upproret började. Albrecht erhöll härför bl.a. Skanör och Falsterbo på 12 år och hans två söner fick södra Halland som ärftligt hertigdöme (Sjöstedt 1954, 5-9, 20). Den 6 september 1357 slöt Erik i Doberan ett förbund med de rendborgska grevarna riktat mot Valdemar. Dessa hade tillsammans med andra stormän samtidigt brutit med Valdemar (Sjöstedt 1954, 29-30).

I oktober 1357 uppbadade Erik befolkningen i landskapen norr om Mälaren, d.v.s. i Magnus område, och inför detta hot föll Magnus undan och en ny uppgörelse ingicks 22 november 1357. Under en tid av två år fick Erik Stockholms slott samt Dalarna, Södermanland, Västmanland samt nästan hela Uppland. Hälften av intäkterna skulle emellertid tillfalla Magnus (Sjöstedt 1854, 30-32).

Valdemar mottog 9 januari 1358 en krigsförklaring från Erik samt hertig Albrecht m.fl. Några krigshandlingar är inte kända under de följande månaderna, men i april gick Valdemar till offensiven mot oppositionen inom Danmark (Sjöstedt 1954, 153). Från sommaren 1358 skedde händelserna slag i slag i Skåne. Efter 15 augusti 1358 kom hertig Albrecht till Skåne med en här och omkring 20 september skedde en landstigning, eller snarare ett strandhugg, på Själland (Sjöstedt 1954, 246, not 5). Valdemar och hans fiender, däribland Albrecht, förhandlade också om fred i Helsingborg. Erik, som 19 september var i Stockholm, var 9 oktober i Lund (Sjöstedt 1954, 38).

Sannolikt under oktober eller början av november 1358 utbröt fientligheter på nytt mellan Erik och Magnus. Magnus var nu i förbund med Valdemar och de

träffades i Köpenhamn i början av 1359. Därefter har Valdemar företagit ett krigståg i Skåne och Lister och bl.a. erövat Sölvesborgs slott. Magnus skall ha lovat Helsingborgs slott till Valdemar som belöning för hans medverkan, men alliansen sprack och Valdemar återvände till Danmark (Sjöstedt 1954, 42-43). Erik kom, efter rustningar i Mellansverige, med en här till Skåne före 13 april 1359. Omkring 1 juni förliktes Magnus och Erik på nytt, men villkoren är inte kända och 20 juni avled Erik, sannolikt i pesten. Magnus kunde nu överta makten även i Eriks riksdal, vilket bekräftades vid ett möte med stormännen i Söderköping 18 november 1359 (Sjöstedt 1954, 48-52). Skåne hamnade härmed åter under Magnus välde, men bara tillfälligt, eftersom Valdemar nu grep tillfället att erövra Skåne, vilket skedde redan 1360.

Att Eriks uppror formellt riktade sig mot hertig Bengt skulle kunna antyda en allians med ärkebiskopen, men om så var fallet visade händelseutvecklingen våren 1359, då Erik lät fängsla ärkebiskop Jakob i Åhus (Sjöstedt 1954, 43-47), att alliansen inte blev långvarig eller att den inte varit en realitet. Av sigillvittnen och löftesmän i urkunder under upproret fram till förlikningen 28 april 1357 framgår i alla fall att ärkebiskopen tillhörde Eriks parti (Sjöstedt 1954, 24).

Eriks uppror hade bl.a. finansierats genom lån i utlandet och han var säkerligen i behov av pengar. En stor del av intäktskällorna i Skåne hade redan pantsatts av Magnus för att klara av skulden för förvärvet av landskapen. Ingen skriftlig källa nämner emellertid att kungamakts andel i myntverket i Lund hade pantsatts. År 1333 befallde Magnus att en skuld skulle utbetalas från myntverket i Lund (*DS* 3030) och 1343 erkände Valdemar att han sålt de skånska landskapen och alla rättigheter, inkl. "monetam" (myntverket [i Lund]) till Magnus (*DS* 3741). Det finns därför all anledning att tro att intäkterna från myntningen i Lund utgjorde en viktig ekonomisk resurs för Erik. Av de två mynttyper som, enligt kronologin ovan, utgavs medan Erik var kung i Skåne skiljer sig den andra, MB 654 (fig. 3.2), inte stilmässigt från tidigare typer. Helt annorlunda är det med den första typen, MB 678, vars stil är markant avvikande även om motivvalen, en krona resp. ett kors, är nog så vanliga. Den inbördes kronologin för dessa typer bygger främst på skatten från Landskrona. Rönneskatten skulle kunna tyda på att MB 654 var den äldre, men skatten har en ovanlig sammansättning genom att den saknar en dominerande typ utan istället innehåller flera jämnstarka typer och är därför mindre utslagsgivande för dateringen. Stamparna för MB 678 kan ha tillverkats av en gravör som hämtats utifrån och motivens utformning kan peka på att han var influerad av äldre svenska och norska mynttyper. De enda myntverken inom Eriks svenska rikshalva låg i Kalmar och Söderköping, där myntningen sedan 1354 enbart utgjordes av brakteater. Även om skriftliga eller andra belägg saknas är det troligt att dessa myntorter deltog i utmyntningen av tvåsidiga mynt före 1354. En gravör från en av dessa orter kan ha varit ansvarig för tillverkningen av stamparna till

MB 678. Om så var fallet kan det också tyda på en schism med ärkebiskopen i Lund, där Erik kanske tagit över hela myntverket, vilket markerats med att han kallade in sin egen personal.

Jensen (1984) har också diskuterat frågan om MB 678 är en skånsk eller själländsk typ med utgångspunkt från att den är känd i minst fem lösfynd på Själland. Han finner inte att skälen är tillräckliga för det senare alternativet. Bornestaf (1993) redovisar fem skånska lösfynd. För denna period, då man för Valdemar med hjälp av skriftliga källor endast kan belägga en själländsk myntning i Roskilde 1356 (Hbg 1/MB 680), får man räkna med att skånska typer cirkulerade på Själland även om tyska, engelska och franska mynt dominerade där.

De Lundatyper som förts till Magnus Eriksson och Valdemar uppträder i mycket varierande antal i lösfynden inom deras naturliga cirkulationsområden i Skånelandskapen och på Bornholm (fig. 4). Antalet ex. varierar

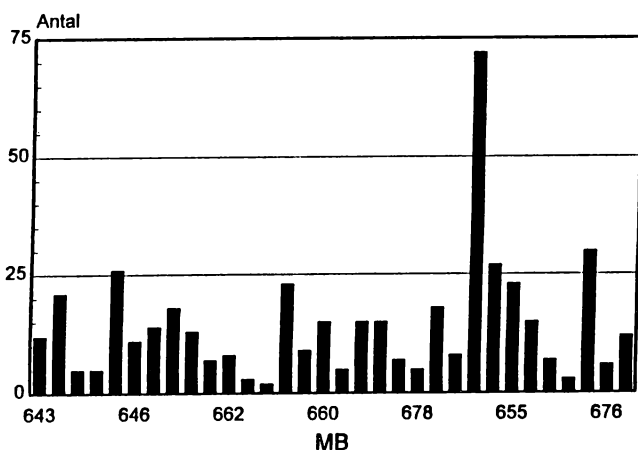

Fig. 4. Antal lösfynd i Skånelandskapen och på Bornholm av Lundatyper präglade under Magnus Eriksson, Erik Magnusson och Valdemar Atterdag (Bornestaf 1993).

mellan 2 och 72. En del av dessa skillnader kan förklaras av att några typer inte är präglade i Lund utan väster om Öresund. Det bör emellertid endast gälla ett mindre antal av dessa typer. Uppgifter om antalet danska lösfynd där under utarbetande av Keld Grinder-Hansen (jfr Grinder-Hansen 1994). Uppgifterna om antalet lösfynd i de olika områdena är heller inte jämförbara eftersom fyndmaterialet väster om Öresund till mycket stor del utgörs av en speciell kategori som påträffats med metallsökare, medan dessa helt saknas i det skånska materialet. Under en period utan inhemsk myntning kunde också främmande mynt fritt cirkulera. Den grundläggande frågan är hur variationerna i antal lösfynd (fig. 4) ska förklaras. De måste rimligen bero på olika långa präglingstider och kraftiga variationer i utmyntningens storlek. För att slutgiltigt fastställa vilka typer som är skånska krävs att man kan jämföra samtliga typers antal i lösfynd i Skånelandskapen och Bornholm med övriga Danmark. Haltanalyser kan möjligen också ge vissa ledtrådar.

Det är betydligt svårare att avgöra vilka Lundatyper, förutom MB 656, som ska föras till Valdemar. Denna hans första typ kan, med ledning av att antalet lösfynd av denna typ är 4-10 gånger högre än normalt, ha varit gångbar under fler än ett år under hans regering. Detta förefaller dock osannolikt med tanke på hans behov av pengar och att läget i Skåne var lugnt efter 1360. En möjlighet är att denna typ redan började präglas i september 1359 och att inget typskifte ägde rum i september 1360 p.g.a. oroligheterna i samband med Valdemars erövring av Skåne. I så fall skulle MB 678 ha präglats före Eriks kungatid i Lund. Valdemars Lundamyntning pågick till 1371 varefter myntningen kortvarigt återupptogs under Olof 1377.

Litteratur

Bornestaf, U. 1993: *Skånska borgarkrigsmynt 1241-1377. En kronologisk och korologisk studie*. Stockholm 1993. C-uppsats i arkeologi, Stockholms Universitet.

DMS: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c.1550*. Köpenhamn 1992.

DS: *Diplomatarium Suecanum*. Stockholm 1829-.

Galster, G. 1972: Valdemar Atterdags mønt. *NNUM* 1972:8, 177-185.

Golabiewski, M. 1983: Studie av 1300-talsbrakteater i ett depåfynd från Närke. *Numismatiska Meddelanden XXXIV*, 105-122.

Grinder-Hansen, K. 1994: Hvor der handles, der spildes. Hvad 3000 mønter fortæller om Tårnborgh ved Korsør. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1994, 186-196.

Hbg: Hauberg, P.: *Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146*. Köpenhamn 1900.

Jensen, J.S. 1977: Middelalderligt møntfund fra Rønne kirke. *Rønne købstad i 650 år* (red. R. Eveveng och J. Thoms). Rønne 1977, 39-46.

– 1984: Møntfund daterer overhvelvningen af Tune kirke på Sjælland til

ca. 1354-59. *NNUM* 1984:4, 67-69.

KDM: De skriftelige kilder til Danmarks middelalderlige møntvæsen. Et udvalg 1085-1500. København 1989.

MB: Mansfeld-Büllner, H.V., *Afbildninger av samtlige hidtil kjendte danske mønter.* København 1887.

Posselt, G. 1985: Nogle danske mønter med gejstlige fremstillinger før ca. 1150. *Hikuin* 11, 207-214.

Sjöstedt, L. 1954: *Krisen inom det svensk-skånska väldet 1356-1359.* Lund 1954.

Thordeman, B. 1932: Myntfynden i Korsbetningens gravar. *Fornvännen* 1932, 23-39.